

بازتاب آسیب‌های خانوادگی ایرانی در فضای مجازی در دوران کرونا

اسداله بابایی فرد، شکوفه آب شیرین، مرضیه پورتسوجی، الهام رضایی

۱. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان.

۳. کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران.

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان.

babaiefardm@gmail.com

چکیده

زمینه و هدف: امروزه ورود وسایل ارتباط جمعی در خانواده‌ها ارزش‌های اجتماعی خانواده‌ها را تحت تأثیر قرار داده است؛ به‌ویژه، امروزه فضای مجازی آسیب‌های متعددی برای خانواده‌ها به دنبال داشته است. هدف ما در این پژوهش بررسی بازتاب آسیب‌های خانوادگی ایرانی در فضای مجازی در دوران قرنطینه‌ی کرونا بوده است. **روش پژوهش:** در این پژوهش، از روش اسنادی - کتابخانه‌ای استفاده شده است. جامعه‌ی آماری ما شامل ۳۵ مقاله در حوزه‌ی خانوادگی ایرانی، و در بازه‌ی زمانی بحران کرونا بوده است، که پس از بررسی اولیه ۱۹ مورد از آنها برای تحلیل نهایی انتخاب شدند.

یافته‌ها: بررسی مجموع ۱۹ مقاله نشان می‌دهد که، در ۱۴ مورد از آنها آسیب‌های روانی، مانند انزوا و افسردگی، در ۱۱ مورد آسیب‌های اجتماعی، مانند تعارضات خانوادگی، خشونت زناشویی و طلاق، در ۱۳ مورد آسیب‌های اجتماعی، مانند تغییرات سبک زندگی، کاهش روابط اجتماعی و وضعیت گروه‌های در معرض آسیب اجتماعی در دوران کرونا و در ۶ مورد آسیب‌های اقتصادی، مانند بیکاری، دسترسی ناکافی به مواد غذایی و افزایش هزینه‌ها بررسی شده بودند. از این میان ۹ مقاله اثرات قرنطینه‌ی کرونا بر وضعیت روانی افراد منفی و ۹ مقاله نیز این اثرات را بر ابعاد اجتماعی منفی قلمداد کرده بودند؛ هرچند ۸ مقاله به اثرات مثبت دسترسی به فضای مجازی در بهبود سبک زندگی خانواده‌ها پرداخته بودند.

نتیجه‌گیری: اغلب مقالات بررسی شده در این پژوهش در این زمینه که کرونا منجر به افزایش آسیب‌های روانی، اجتماعی و اقتصادی در خانوادگی ایرانی شده هم داستان بودند. از طرف دیگر، این پدیده تغییراتی نیز در روابط اجتماعی افراد ایجاد کرده که هم مثبت و هم منفی بوده است. بخشی از این پژوهش‌ها به اثرات متقابل آسیب‌های اجتماعی و روانی پرداخته بودند، اما اثرات متقابل آسیب‌های اقتصادی با سایر آسیب‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته بود.

کلیدواژه‌ها: خانواده ایرانی، فضای مجازی، قرنطینه‌ی کرونا، آسیب‌های روانی، آسیب‌های اجتماعی.

Reflection of the injuries of the Iranian family in cyberspace during the Corona

Assadollah Babaeifard, Shokoofeh Ab Shirin, Marzieh Pourtasoji, Elham Rezaei

۱. Associate Professor, Department of Social Sciences, University of Kashan.

۲. Master Student of Social Science Research, University of Kashan.

۳. Master of Demography, University of Tehran.

۴. Master Student of Social Science Research, University of Kashan.

babaiefardm@gmail.com

Abstract

Background and Aims: Today, the introduction of mass media in families has affected the social values of families; In particular, cyberspace today has caused many harms to families. Our aim in this study was to investigate the reflection of Iranian family injuries in cyberspace during Corona quarantine. Theoretical foundations of our research have been theories such as the Cooley's view on the impact of social relations deficiencies on psychological and social harms, Thompson's theory of Internet interactions, and some feminist views.

Method: In this research, the documentary-library method has been used. Our statistical population included ۳۵ articles in the field of the Iranian family, during the Corona crisis, after initial review, ۱۹ of them were selected for final analysis.

Results: A review of a total of ۱۹ articles shows that, in ۱۴ cases, psychological trauma, such as isolation and depression, in ۱۱ cases, social trauma, such as family conflicts, marital violence and divorce, in ۱۳ cases, social trauma, such as lifestyle changes, decrease of social relations and the status of socially vulnerable groups during the corona and in ۳ cases economic harms, such as unemployment, inadequate access to food, and rising costs were checked. Of these, ۹ articles considered the effects of coronary quarantine on the mental state of individuals to be negative and ۹ articles considered these effects to be negative on social dimensions; However, ۸ articles addressed the positive effects of access to cyberspace on improving the lifestyle of families.

Conclusion: Most of the articles reviewed in this study agreed that corona has led to increased psychological, social and economic harm in the Iranian family. On the other hand, this phenomenon has also made changes in people's social relationships that have been both positive and negative. Some of these studies focused on the interaction effects of social and psychological injuries, but the interaction of economic damage with other damage was less considered.

Keywords: Iranian family, cyberspace, corona quarantine, psychological trauma, social trauma.

۱. مقدمه

در حوزه‌ی جامعه‌شناسی خانواده به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی قلمداد می‌شود. می‌توان گفت خانواده چیزی فراتر از یک نهاد اجتماعی است. در نگاه اول، به لحاظ کمی خانواده یکی از گروه‌های اجتماعی کوچک است، و اگر تبدیل شدن خانواده از حالت گسترده به خانواده‌ی هسته‌ای در جوامع مدرن را در نظر بگیریم، کوچک بودن خانواده به عنوان یک گروه بیشتر نمایان می‌شود. با این حال، کوچک بودن یک گروه اجتماعی به هیچ روی به معنای کم‌اهمیت بودن آن گروه نیست. خانواده نه تنها یک نهاد، بلکه مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که دارای کارکردهای بنیادی در شکل‌گیری، دوام و قوام جامعه است؛ خانواده یک گروه کوچک، اما با کارکردهای بزرگ است. خانواده اولین نهادی است که انسان در آن چشم بر جهان می‌گشاید و به واسطه‌ی آن با جامعه و جهان پیرامون ارتباط برقرار می‌کند. این که فرد در خانواده چگونه به لحاظ جسمی و روحی پرورش پیدا کند و در این زمینه که او چگونه به جامعه گام خواهد نهاد نقش بنیادی دارد (بابایی فرد و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۷).

جان برناردز معتقد است: «زندگی خانوادگی از هر آن چه متون درسی علوم اجتماعی یا رساله‌های سیاسی یا ادیان و مذاهب می‌گویند، مهم‌تر است. به بیان دقیق‌تر، زندگی خانوادگی کلید فهم جامعه‌ی انسانی است. علاوه بر این، درک زندگی خانوادگی کلید پیشرفت جامعه و ایجاد جهانی شایسته و عادلانه و ضامن آینده‌ای مطمئن‌تر و ایمن‌تر است. بیشتر چیزهایی که ما در مورد زندگی خانوادگی می‌دانیم، نوعی توهم است. این امر ما را نسبت به آن چه مهم‌ترین جنبه‌ی زندگی ما به حساب می‌آید، عمیقاً دچار غفلت کرده است. جامعه تنها بر اساس اطلاعات دقیق می‌تواند درباره‌ی نگهداری از کودکان، زمینه‌های جرم، مراقبت از بیماران یا هر چیز دیگر سیاست‌های اجتماعی مناسبی اتخاذ کند. با داشتن اطلاعات بهتر درباره‌ی آن چه خانواده‌ها به صورت بالفعل انجام می‌دهند (و آن چه نمی‌توانند انجام دهند) بهتر می‌توانیم از خانواده‌ها حمایت کنیم. به جای نگاه سنتی اداری به اقدامات و موضوعات خانوادگی، نگاهی کاملاً در جهت مخالف نیز می‌تواند امکان‌پذیر باشد. شاید مردم با درک تفصیلی زندگی خانوادگی، اندک‌اندک متوجه شوند که مجبور نیستند از دیگران بی‌نیاز باشند. پذیرش این موضوع که همه‌ی ما در زندگی خانوادگی خود مشکلاتی داریم شاید ما را قادر سازد تا بهتر زندگی کنیم و زندگی رضایت‌بخش‌تری داشته باشیم» (برناردز، ۱۳۸۴: ۵۵). به گفته‌ی برناردز، «درک تفصیلی ماهیت زندگی خانوادگی می‌تواند به کمک حوزه‌های خدماتی مانند پلیس، خدمات اجتماعی، بهداشت، آموزش و قانون بیاید. به جای بردن خدمات به داخل خانواده‌ها می‌توان خانواده‌ها را ترغیب کرد تا به اعضای خود و اعضای سایر خانواده‌ها کمک کنند. نشان دادن بزهکاران به بزه‌دیدگان و قربانیان فکر جدیدی است که می‌توان آن را پرورش داد. با نشان دادن خانواده‌های بزه‌دیده و سایر خانواده‌های بزهکار به بزهکاران می‌توان، تصویر روشنی از صدماتی را که آنان به دیگران می‌زنند، در مقابل دیدگان‌شان قرار داد. همه‌ی والدین ذخیره‌ی وسیعی از فعالیت‌های شغلی در اختیار دارند که ناچار بوده‌اند آن‌ها را از نو به دست آورند. آموزش زندگی خانوادگی در مدارس می‌تواند بحران اعتماد به نفس را، که همه‌ی والدین با آن مواجه می‌شوند، سبک‌تر کند و حتی موجب احتراز از آن شود» (همان: ۵۶-۵۵).

امروزه ورود تکنولوژی‌ها و وسایل ارتباط جمعی در خانواده‌ها ارزش‌های اجتماعی خانواده را تحت تأثیر قرار داده است. فضای مجازی با سرعت زیاد و در گستره‌ای وسیع جوامع، نهادهای اجتماعی، آموزشی، فرهنگی، مالی، سیاسی، ارتباطات اداری و حتی مناسبات بین‌المللی را به گونه‌ای مقهور خود خواهد ساخت و رویگردانی افراد و نهادها از این فضا موجب انزوا و تحمیل هزینه‌های زیاد بر آنها خواهد شد. پیشرفت صنعت و تکنولوژی خصوصاً در پایان هزاره‌ی دوم و ادامه‌ی آن در قرن بیست و یکم

و تغییر ساختار خانوادگی و زندگی انسان امروزی را به چالش فراخوانده است (خانی فر و پورحسینی، ۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی و اینترنت به عنوان بخش مهمی از این رسانه‌ها، به گونه‌ای در دنیای امروز باعث تغییر در شیوه‌های زندگی مردم شده است. تمام فناوری‌های مدرن علی‌رغم تسهیل بسیاری از فعالیت‌های انسانی ممکن است بر روابط افراد با یکدیگر تأثیر منفی هم بگذارند. البته این امر بیشتر از مشکلات فردی و خانوادگی فرد نشأت می‌گیرد و سپس به کاربرد نادرست از فناوری منتهی می‌شود که با افزایش مهارت و سواد رسانه‌ای و بهبود کیفیت روابط خانودگی می‌توان از اثرات منفی آن کاست (شمس‌زاده و شیرانی‌نژاد، ۱۳۸۸). شانکار شاهو و باسواجیت^۱ (۲۰۱۲) با مطالعه‌ی ارتباط کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی دریافتند که شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روابط خانوادگی افراد مانند روابط زن و شوهران و میزان ارتباط افراد مطلقه تأثیر مهمی دارند. استفاده‌ی افراطی از شبکه‌های اجتماعی مجازی منجر می‌گردد که افراد حتی خصوصی‌ترین روابطشان، مانند روابط جنسی و خیلی صمیمانه‌ی خود را در فضای مجازی عرضه کنند؛ آنها دائماً رمز ایمیل و سیستم خود را تغییر می‌دهند و احساسات و نیازهای خود را از طریق شبکه‌های مجازی ارضاء می‌کنند و مسائل خصوصی خود را در این فضا مطرح می‌کنند. شبکه‌های اجتماعی مجازی تغییر قابل توجهی در رفتار فردی و اجتماعی کاربران اینترنت ایجاد کرده است و استفاده‌ی افراطی از آنها منجر به کاهش روابط فردی و تزلزل روابط زناشویی و ارزش‌های اجتماعی و جرائم سایبری می‌شود.

پژوهش‌های متعددی نشان داده‌اند که شیوه‌های زندگی متأثر از فضای مجازی بر روی افراد و خانواده‌ها تأثیر زیادی داشته است. همچنین فضای مجازی آسیب‌های متعددی را نیز در محیط خانواده به دنبال داشته است. از طرفی، با افزایش استفاده از اینترنت و فضای مجازی در دوران قرنطینه‌ی کرونا، بررسی ابعاد این تأثیرات بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد. هدف ما در این پژوهش بررسی بازتاب آسیب‌های خانواده‌ی ایرانی در فضای مجازی بوده است. به عبارت دیگر، در این پژوهش به دنبال ارائه‌ی برآیندی از پژوهش‌های انجام شده جهت دستیابی به دیدگاهی کلی به اثرات کرونا و فضای مجازی بر آسیب‌های حوزه‌ی خانواده از ورای این مقالات بوده‌ایم. در ادامه مروری اجمالی بر نظریات و پژوهش‌های انجام شده در این حوزه خواهیم داشت.

به طور کلی، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و نرم‌افزارهای پیام‌رسان مرتبط با تلفن‌های همراه هوشمند با خدمات متنوعی که در اختیار کاربران خود قرار می‌دهند، موجب تأثیرگذاری بیشتر بر زندگی آنها، جامعه و رفتارهای اجتماعی می‌شوند. در نتیجه، افراد خانواده به جای ارتباط با یکدیگر، که به تقویت پیوندهای عاطفی و انسجام اعضای خانواده منجر می‌شود، با ابزارهای الکترونیک ارتباط برقرار می‌کنند؛ ارتباطی که بار عاطفی ندارد. به تعبیر فوکویاما، به دلیل محدودیت اخلاق و کیفیت زندگی امروزی به تدریج شاهد فروپاشی بزرگی خواهیم بود و این فروپاشی، بیشتر در زمینه‌ی خانواده‌ها اتفاق خواهد افتاد (گنجی و همکاران، به نقل از ساروخانی و همکاران، ۱۳۹۸).

جوزف کلاپر در کتاب خود با عنوان *اثرات رسانه‌های همگانی* به تأثیر محدود رسانه‌ها اشاره دارد و طبق این نظریه رسانه‌های همگانی، به طور معمول شرط لازم و کافی برای تأثیرگذاری بر مخاطب به شمار نمی‌رود، بلکه آنها تنها از طریق عوامل واسطه‌ای مخاطب را تحت تأثیر قرار می‌دهند. نیومن نیز معتقد است که رسانه‌های همگانی تأثیر فوق‌العاده‌ای روی افکار عمومی دارد. از دیدگاه نیومن چنانچه سه مشخصه‌ی بارز ارتباط توده‌ای یعنی انباشت، حضور همه‌جانبه و همگانی با یکدیگر

^۱ Shankar Sahoo & Das Jyoti Biswagit

ترکیب شوند، قدرت زیادی را تولید می‌کند که قادر است بر افکار عمومی اثر بگذارد. دانیل لرنر نیز نوسازی و رشد جامعه را متأثر از رسانه‌ها می‌داند و آن را به عنوان محرک جامعه در توسعه‌ی مدرن تلقی می‌کند (معظمی گودرزی و دعاگویان، ۱۳۹۶). از سوی دیگر، شرام به عنوان یکی از اندیشمندان نظریه‌های خوش‌بینانه‌ی آزادی‌گرایی رسانه‌ها، اذعان می‌دارد که توسعه‌ی کشورهای جدید از نظام ارتباطی آغاز می‌شود و آنها را از یک نظام قبیله‌ای به یک تمدن مدرن تبدیل می‌کند (همان). به نظر کولی، جامعه چیزی جز شبکه‌ی ارتباطات میان کنشگران و گروه‌های اجتماعی نیست. از این روی، فراگرد ارتباطات و به ویژه تجسم آن در عقیده‌ی همگانی پیوندهای اجتماعی را می‌بندد (کوزر، ۱۳۸۶: ۴۱۷). چالز هورتون کولی ارتباط را مکانیسمی می‌داند که از خلال آن روابط انسان‌ها برقرار می‌شود. ارتباط بین انسان‌ها اساس شکل‌گیری جامعه‌ی انسانی است. به طور کلی ارتباطات سرچشمه‌ی فرهنگ و موجب تکامل است و کاستی در ارتباط اجتماعی موجب پیدایش آسیب‌های روانی و اجتماعی می‌شود (عطایی، ۱۳۹۴).

جان تامپسون نیز معتقد است که تعاملات اینترنتی در مواردی می‌تواند امکان تغییر اندیشه‌ها، احساسات و یا اصلاح آنها را فراهم کند، اما وی نسبت به نقش اینترنت در از بین بردن سنت‌ها و محو میراث فرهنگی گذشته کاملاً تردید دارد. تامپسون در نقد این عقیده که رسانه‌های ارتباطی، به ویژه رسانه‌های ارتباطی جهانی، باعث از میان رفتن سنت‌ها می‌شوند معتقد است که سنت‌ها مجموعه‌ای از انگاشته‌ها، باورها و الگوهای رفتاری هستند که از گذشته به ما رسیده و در تکوین هویت فردی و اجتماعی ما نقش مهمی داشته‌اند، که رسانه‌های نوین به سادگی نمی‌توانند آنها را از میان ببرند، زیرا سنت‌ها با امور و مسائل حیاتی انسان‌ها سروکار دارند. همین اتفاق قبلاً نیز به اعتقاد تامپسون رخ داده است و متفکران عصر روشنگری نیز تصور می‌کردند که مدرنیته سنت‌ها را از بین می‌برد، زیرا سنت‌ها در تعارض با عقل و منطق هستند، در حالی که مشخص شد انسانها برای معنادار شدن زندگی و تکوین و رشد هویت‌شان همچنان از سنت‌ها بهره می‌گیرند. ارزش‌های خاصی چون پیشرفت، معرفت علمی و انسان‌مداری که متفکران روشنگری آنها را اجزای ذاتی مدرنیته به شمار می‌آوردند نتوانسته بودند برای برخی سؤالات اساسی انسان‌ها، همچون پرسش‌های مربوط به مرگ و زندگی، درست و نادرست و مواردی از این قبیل، پاسخ‌های اقلان‌کننده فراهم آورند، درحالی که سنت‌ها برای آنها پاسخی فراهم آورده‌اند که از دیدگاه افراد پایبند به آنها اقلان‌کننده‌اند (موسوی، ۱۳۹۷).

سایبرفمینیسم^۲ به این مسئله می‌پردازد که با رایانه‌ها چه کنند تا به توانمندی زنان کمک کند. برخی از زنان شروع به استفاده از وب برای نشان دادن خود کردند. آنها از طریق وبلاگ‌های شخصی و اتاق‌های چت می‌توانستند درباره‌ی مسائلی مانند هویت، نژادپرستی، روابط جنسی و بسیاری مسائل دیگر از دید خودشان بحث و گفت‌وگو کنند. حوزه‌ی دیجیتالی راهی شد برای زنان که قدرت تولیدکنندگی و انتشار عقایدشان را بدون میانجی‌گری سلطه‌ی مردان نشان دهند. کامپیوتر از طریق اینترنت به زنان تریبونی داد برای ارتباطات، زانی که نمی‌توانستند پشت یک بلندگو بایستند و صدای‌شان را به گوش مردان برسانند، کامپیوتر آنها را از قدرت آنی بر اساس پیکرشان آزاد کرد؛ در واقع آزادی از پیش‌انگاره‌هایی که دیکته می‌کرد آنها چه نوع یا چه میزان قدرتی می‌توانند برعهده بگیرند. زنان می‌توانستند انتخاب کنند که به خاطر افکار و ذهن‌شان دیده شوند و نه جنسیت‌شان. کامپیوتر برخی زنان را در انتخاب محل جغرافیایی کارشان آزادتر کرد و برای کار در خانه گزینه‌هایی ایجاد کرد تا در ایجاد تعادل در کارها و نگهداری کودکان به آنها کمک کند. همچنین، کامپیوتر فرصت‌های بیشتری برای زنان ایجاد کرد که

^۲ Cyberfeminism

حتی با وجود حضور در خانه‌شان یک مدیر یا گرداننده‌ی یک تجارت باشند. کامپیوترها زنان را به شبکه‌سازی و انتشار اطلاعات برای یکدیگر به منظور مبادلات پژوهشی و علمی و همچنین برای فعالیت‌های سیاسی قادر کرد، که اینها تغییرات اجتماعی را تشویق کرد. اینترنت نیز عرصه‌ی جدیدی برای بیان بسیاری از ناگفته‌ها و توانمندسازی برخی از اقشار حذف‌شده یا فاقد قدرت مطرح کرد. از دیدگاه دونا هاراوی^۳، چالش‌های هویت‌های منفرد و شبکه‌های کنترل که برای بازداشتن زنان و دیگر گروه‌های به حاشیه رانده‌شده فعالیت می‌کنند، جای بحث دارد. هاراوی قبول دارد زنان باید از نظر فنی متخصص تر شوند و بتوانند در فرایند استیلای اطلاع‌رسانی مشارکت بیشتری داشته باشند تا بتوانند نظام‌های موجود را به چالش بکشند؛ اما همچنین وی مؤکدانه بیان می‌کند که زنان باید آگاه و دانا باشند و کاربران این سیستم‌های تکنولوژیکی را آگاه کنند، نه این که صرفاً کاربری در میان کاربران دیگر از این سیستم‌ها باشند (علیخواه، کوهستانی و واقعه‌دستی، ۱۳۹۶).

الکس گالوی^۴ نیز در گزارشی در خصوص سایبرفمینیسم بیان می‌کند که ریشه‌های نظری این دیدگاه اغلب از ترکیب جالب آرای دونا هاراوی و فمینیسم موج سوم و فراساختارگرایی فراتر می‌روند. فیث ویل‌دینگ^۵ نیز در مطالعه‌ای در خصوص سایبرفمینیسم یادآور می‌شود که قلمرو سایبرفمینیسم وسیع و پهناور است و در واقع نواحی واقعی سایبر، مؤسسات طراحی صنعتی و مؤسسات آموزشی را در برمی‌گیرد؛ یعنی همان نواحی که در آنها روند فناوری به نحوی سمت و سوی جنسیتی گرفته و زنان را از دسترسی به نقاط قوت‌بخش فرهنگی فناوری بازمی‌دارد (علیخواه، کوهستانی و واقعه‌دستی، ۱۳۹۶). در پژوهش پیش رو با نظر به دیدگاه‌های چالز هورتون کولی، تامپسون و دیدگاه‌های فمینیستی به بررسی ابعاد گوناگون اثرات قرنطینه‌ی کرونا بر خانواده‌ی ایرانی و اثرات مثبت و منفی آن بر آسیب‌های این حوزه پرداخته‌ایم.

۲. روش تحقیق

این پژوهش به روش فراتحلیل انجام شد. فراتحلیل، تحلیل افقی و سیستماتیک پژوهش‌های موجود در چهار سطح مسئله‌شناختی، نظریه‌شناختی، روش‌شناختی و نتیجه‌شناختی است. فراتحلیل مسئله‌شناختی راجع به موضوعات مورد بررسی و چگونگی پرداختن به آنها است؛ فراتحلیل نظریه‌شناختی به مرور سیستماتیک نظریه‌های مورد استفاده در یک موضوع پژوهشی گفته می‌شود (ریتزر، ۱۳۷۴ به نقل از ذکایی و حسنی، ۱۳۹۶)؛ فراتحلیل روش‌شناختی، مرور سیستماتیک پژوهش‌های موجود بر اساس معیارهای روش‌شناختی، از جمله روش تحقیق، روش گردآوری داده‌ها، روش تحلیل داده‌ها و روش نمونه‌گیری است. در سطح چهارم نیز فراتحلیل نتیجه‌شناختی قرار می‌گیرد که در دو نوع کیفی و کمی آماری انجام می‌شود (برنشتاین و ویلی، ۲۰۰۹). در پژوهش حاضر مقالات در دو سطح مسئله‌شناختی و نتیجه‌شناختی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

تمام اشکال فراتحلیل کم و بیش سه مرحله‌ی اصلی را طی می‌کنند: ۱. انتخاب و پالایش متون؛ ۲. انجام فراتحلیل؛ ۳. نتیجه‌گیری. در مرحله‌ی اول جست‌وجویی با استفاده از کلیدواژه‌های ترکیبی فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، کرونا، کووید ۱۹، قرنطینه، خانواده، در پایگاه‌های علمی - پژوهشی مگیران، *SID* و پورتال جامع علوم انسانی صورت گرفت و از تعداد ۳۵

^۳ Donna j Harraway

^۴ Alex Galway

^۵ Faith Wilding

^۶ Borenstein & Wiley

مقاله، پس از بررسی اولیه تعداد ۱۹ مقاله که موضوعاتی آسیب‌شناختی را مدنظر قرار داده بودند برای تحلیل نهایی انتخاب شدند. در مرحله دوم، با توجه به این که هدف از انجام این فراتحلیل ارائه‌ی برآیندی از مقالات مورد نظر و دستیابی به دیدی کلی از ورای این مقالات، به اثرات کرونا و فضای مجازی بر آسیب‌های حوزه‌ی خانواده بوده است با مراجعه به تحقیقات قبلی و استفاده از تجارب پژوهشی، دو سطح مسئله‌شناختی و نتیجه‌شناختی برای انجام این فراتحلیل انتخاب شد. موضوع و کلیدواژه‌ها، و متغیرهای اصلی مورد بررسی قرار گرفته در تحلیل هر مقاله در بخش مسئله‌شناسی و نوع تأثیر منفی یا مثبت متغیرها بر یکدیگر و نیز اثر یک طرفه یا متقابل متغیرها بر هم، در بخش نتیجه‌شناختی مورد بررسی قرار گرفت. فهرستی از موضوعات و کلیدواژه‌های مورد بررسی در هر یک از مقالات منتخب، و نیز مقولات وارد شده در بخش تحلیل مقالات استخراج شد. همچنین نتایج هر تحقیق از نظر نوع تأثیر متغیرهای بررسی شده بر یکدیگر مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله سوم، مقالات بر اساس معیارهای تنظیم شده مورد ارزیابی قرار گرفته و نتایج نهایی در قالب جداول مربوط تنظیم شد.

۳. یافته‌های تحقیق

مقالات پژوهشی منتخب این پژوهش که مورد بررسی قرار گرفته‌اند عبارتند از: علی مرادی و نجات محمدی فر (۱۳۹۹) نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری هراس اجتماعی و تغییر سبک زندگی ناشی از ویروس کرونا (مطالعه‌ی موردی شهر کرمانشاه)؛ محمد حسین بادامچی و فاطمه البرزی (۱۳۹۹) کرونا: بازگشت به خانه و برآمدن الگوی نوظهور زنان خانه‌دار مجازی؛ محمدسعید ذکایی و سیمین ویسی (۱۴۰۰)، آثار پاندمی کوید-۱۹ بر ساختار عاطفی در آیین‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی ایرانی؛ حمید مستخدمین حسینی، پروین سوادیان و حبیب اله کریمیان (۱۳۹۸)، فضای مجازی و دگردیسی تعاملات اعضای خانواده در پاندمی کرونا (مطالعه‌ی موردی شهرستان سمنان)؛ حامد طاهری کیا (۱۳۹۹) فرهنگ دیجیتال و مطالعات بصری: نوستالژی و خیالبافی در رخدادهای شیوع ویروس کرونا در ایران؛ غلامرضا اسکندریان (۱۳۹۹) ارزیابی پیامدهای ویروس کرونا بر سبک زندگی (با تأکید بر الگوی مصرف فرهنگی)؛ حسین ایمانی جاجرمی (۱۳۹۹) پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه‌ی ایران؛ هادی سلیمی، کبری حاجی علی زاده، مجتبی عامری و پریسا به‌دوست (۱۴۰۰) نقش میانجی استرس کرونا در رابطه‌ی بین اعتیاد به اینترنت با تعارضات و خشونت زناشویی و خانوادگی.

جدول ۱: مسائل مطرح شده در کلیدواژه‌ها و متغیرهای اصلی بررسی شده در پژوهش‌های کیفی، به تفکیک نوع مسئله

ردیف	کلیدواژه و متغیر اصلی	آسیب‌های روانی	آسیب‌های اجتماعی خانوادگی	سایر آسیب‌های اجتماعی	آسیب‌های اقتصادی
۱	کلیدواژه	هراس اجتماعی	-	تغییر سبک زندگی، شبکه‌های اجتماعی	-
	متغیر اصلی	-	تغییرات در سبک زندگی خانواده	-	-
۳	کلیدواژه	-	-	اثرات کرونا بر مهارت‌های اینترنتی، شکاف دیجیتالی، تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات، سبک زندگی شهری	-
	متغیر اصلی	-	اثر سن، جنس و وضعیت تأهل	-	پایگاه اقتصادی فرد
۴	کلیدواژه	-	-	روابط اجتماعی	-
	متغیر اصلی	احساس تنهایی، سلامت روانی، میزان دریافت احترام، دلبستگی	اعتماد اجتماعی، صمیمیت با اعضای خانواده و دوستان، رضایت از خانواده	سلامت اجتماعی	-
۵	کلیدواژه	روان‌شناسی عامه‌پسند، خود	-	ضایعه‌ی فرهنگی، دگردیسی دیجیتال	-
	متغیر اصلی	-	تجرد	دسترسی به خدمات مشاوره‌ی حضوری	هزینه‌های درمان
۶	کلیدواژه	اعتیاد به اینترنت، استرس	خشونت زناشویی، خشونت خانوادگی، تعارض زناشویی	-	-
	متغیر اصلی	خشونت	-	زنان	-
جمع	کلیدواژه	۳	۱	۴	۰
	متغیر اصلی	۲	۴	۳	۲
	مجموع	۴	۵	۵	۲

مقالات درج شده در نخستین همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا: که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند عبارتند از: بهمن باینگانی (۱۳۹۹) خانواده و کرونا در کشاکش گفتمان‌ها (مطالعه‌ی شیوه‌های بازنمایی در فضای اینترنت)؛ جمیله جهانی، عباسعلی رضایی، صادق جهانگیری (۱۳۹۹) بحران کرونا پارادایمی در برابر چالش‌های شکاف دیجیتال در زندگی شهری، علی محمد جوادی، مراد برادران (۱۳۹۹) تأثیر کرونا ویروس (کووید ۱۹) بر روابط اجتماعی خانواده، ندا جواهرچیان (۱۳۹۹) نقش شبکه‌های اجتماعی در تغییرات سبک زندگی خانواده ناشی از بحران کرونا؛ مهران سهراب زاده، عطیه رضایی فرح آباد و محدثه رضایی فرح آباد (۱۳۹۹) شناسایی پدیدارگراییانه تعاملات زناشویی و فضای مجازی در دوره‌ی کرونا؛ سعید سلطانی بهرام، داود قاسم زاده (۱۳۹۹) مطالعه‌ی تغییرات سبک زندگی خانواده‌ها در دوران کرونا با رویکرد کیفی؛

زینب شریفی پور چوکامی، عارفه حمیده مقدم، عباس ابوالقاسمی (۱۳۹۹) مقایسه‌ی آسیب‌پذیری روانی در زنان با و بدون رفتارهای انطباقی در برابر کووید ۱۹؛ کریم علی کرمی (۱۳۹۹) تجربه‌ی زیسته زنان خانه‌دار از دگرگونی روابط خانگی در دوران شیوع ویروس کرونا؛ مهدیه محمدتقی زاده و حوریه خان‌پور (۱۳۹۹) تجربه‌ی گذران فراغت زنان خانه‌دار در بحران کرونا؛ شمیلا مشرف قهفرخی، مریم اله دادیان (۱۳۹۹) راهکارهای عملی ارتقاء سلامت روان افراد خانواده در دوران اپیدمی کرونا؛ محبوبه ملکی فر (۱۳۹۹) چگونگی تأثیر بحران کرونا در بروز طلاق و از دست دادن شغل در خانواده‌ها؛ حسین میرزایی، علی‌خان محمدی و زهرا خدابنده (۱۳۹۹) دختران در کوران ضایعه‌ی فرهنگی همه‌گیری ویروس کرونا و برآمدن روان‌شناسی عامه‌پسند برخط. ابتدا مقالات را از نظر مسئله‌شناسی بررسی می‌کنیم. برای این منظور موضوع و کلیدواژه‌ها و متغیرهای اصلی مورد بررسی قرار گرفته در پژوهش‌های کمی مطالعه شده، و با توجه به نوع مسئله، در چهار مقوله‌ی مختلف جای گرفت. جدول شماره‌ی ۱ فهرستی از موضوعات و کلیدواژه‌ها و مقولات اصلی استخراج شده در هر پژوهش را به تفکیک چهار موضوع اصلی آسیب‌های روانی، آسیب‌های اجتماعی خانوادگی، سایر آسیب‌های اجتماعی و آسیب‌های اقتصادی نشان می‌دهد.

همان طور که در جدول شماره‌ی ۲ مشاهده می‌شود، بررسی ۶ مورد مقاله با رویکرد کمی نشان می‌دهد که در ۴ مورد از آنها آسیب‌های روانی، مانند احساس تنهایی و هراس اجتماعی، خشونت و استرس، در ۵ مورد آسیب‌های اجتماعی مانند تعارضات خانوادگی، خشونت زناشویی و طلاق، و تأثیر ساختار جمعیتی خانواده، در ۵ مورد آسیب‌های اجتماعی مانند تغییرات سبک زندگی، کاهش روابط اجتماعی، سلامت اجتماعی، و وضعیت زنان، و در ۲ مورد آسیب‌های اقتصادی مانند پایگاه اقتصادی فرد، و هزینه‌های درمان بررسی شده بودند. همچنین، موضوع و کلیدواژه‌ها، و مقولات اصلی استخراج شده در پژوهش‌های کیفی نیز مطالعه شده و مانند جدول شماره‌ی ۱ در چهار مقوله‌ی تفکیک شده و وارد جدول شد؛ جدول شماره‌ی ۲ فهرستی از موضوعات و کلیدواژه‌ها و مقولات اصلی استخراج شده در هر پژوهش را به تفکیک چهار موضوع اصلی آسیب‌های روانی، آسیب‌های اجتماعی خانوادگی، سایر آسیب‌های اجتماعی و آسیب‌های اقتصادی نشان می‌دهد. همان طور که در جدول شماره‌ی ۲ مشاهده می‌شود، بررسی مجموع ۱۹ مقاله نشان می‌دهد که در ۱۰ مورد از آنها آسیب‌های روانی، مانند انزوا و افسردگی، خشونت و اضطراب، در ۱۱ مورد آسیب‌های اجتماعی، مانند کیفیت زندگی خانوادگی، تعارضات خانوادگی، خشونت زناشویی و طلاق، در ۱۳ مورد آسیب‌های اجتماعی، مانند تغییرات سبک زندگی، کاهش روابط اجتماعی، اوقات فراغت، وضعیت زنان و وضعیت گروه‌های در معرض آسیب‌های اجتماعی در دوران کرونا، و در ۶ مورد آسیب‌های اقتصادی مانند بیکاری، دسترسی ناکافی به مواد غذایی و تغییر الگوهای خرید بررسی شده بودند.

جدول ۱-۲: مسائل مطرح شده در کلیدواژه‌ها و مقوله‌های اصلی استخراج شده در پژوهش‌های کیفی، به تفکیک نوع مسئله

ردیف	کلیدواژه و متغیر اصلی	آسیب‌های روانی	آسیب‌های اجتماعی خانوادگی	سایر آسیب‌های اجتماعی	آسیب‌های اقتصادی
۱	کلیدواژه‌ها	-	-	ظهور نسل جدید؛ سایبرفمینیسم؛ زن خانه‌دار مجازی	-
	مقولات اصلی	-	پایگاه زنان در خانواده	فاعلیت زنانه	-
۲	کلیدواژه‌ها	-	-	امید جمعی، امید عمومی، تروماسازی، مخاطره‌ی عینی و ملی، هراس اخلاقی معکوس	-
	مقولات اصلی	ترس، اضطراب	-	جامعه‌شناسی احساسات	-
۳	کلیدواژه‌ها	-	دگرگونی تعاملات اعضای خانواده، خانواده ستاکی مجازی، خانواده هتلی	-	-
	مقولات اصلی	-	افزایش نفوذ اینترنت در خانواده، تعاملات زناشویی، تعاملات والدین و فرزندان	-	-
۴	کلیدواژه‌ها	نوستالژی	-	رخداد، جغرافیای دیجیتال	-
	مقولات اصلی	هراس و اضطراب	-	-	-
۵	کلیدواژه‌ها	-	-	فاصله‌گذاری اجتماعی، انسجام اجتماعی	-
	مقولات اصلی	خشونت، احساس انزوا، استرس	بار مسئولیت‌های زنان در خانواده، اختلاف و خشونت‌های خانوادگی، سازوکارهای ترمیم و تسکین اجتماعی	تشدید انزوای‌گرایی، اثر تعمیق شکاف دیجیتال بر بحران آموزش، جنسیت و تأثیر متفاوت آن بر بحران‌ها	وضعیت کسب و کارهای خرد، بحران‌های اقتصادی گروه‌های غیررسمی یا آسیب‌دیده
۶	کلیدواژه‌ها	گفتمان روان‌شناختی	-	گفتمان اجتماعی، گفتمان پزشکی	گفتمان اقتصادی
	مقولات اصلی	-	خانواده	-	-
۷	کلیدواژه‌ها	-	-	سبک زندگی، شبکه‌های اجتماعی، رسانه	-
	مقولات اصلی	-	فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی برای خانواده	اوقات فراغت، آموزش مجازی	لطمه خوردن مشاغل، دورکاری

جدول ۲-۲: مسائل مطرح شده در کلیدواژه‌ها و مقوله‌های اصلی استخراج شده در پژوهش‌های کیفی، به تفکیک نوع مسئله

ردیف	کلیدواژه و متغیر اصلی	آسیب‌های روانی	آسیب‌های اجتماعی خانوادگی	سایر آسیب‌های اجتماعی	آسیب‌های اقتصادی
۸	کلیدواژه‌ها	-	تعاملات و تعارضات زناشویی	-	-
	مقولات اصلی	صمیمیت و همدلی، پذیرش نامشروط و بدون قضاوت	-	اوقات فراغت، صداقت و اعتماد، مسئولیت‌پذیری و همکاری، درک متقابل و تفاهم، همراهی و مشوق بودن، فضای استقلال شخصی، وجود فضای امن برای ابراز نیازها و اشتراک در عقاید و علاقه‌مندی‌ها	اشتغال‌زایی و دورکاری
۹	مقولات اصلی	-	-	سبک زندگی، تغییر الگوها	-
	کلیدواژه‌ها	-	حساسیت خانواده‌ها نسبت به هنجارهای بهداشتی و سلامتی، تغییر الگوهای رفتاری	مجازی شدن سبک زندگی، پیشگیری، مسئولیت‌پذیری در پیشگیری جامعه‌محور، عاملیت گسترده رسانه‌های اجتماعی و جمعی، الگوهای ارتباطات، الگوهای دینداری، هنجارهای فرهنگی جدید	تغییر الگوهای خرید
۱۰	مقولات اصلی	رفتار انطباقی، آسیب‌پذیری روانی	-	زنان	-
	کلیدواژه‌ها	استرس، پریشانی، احساس درماندگی در مقابل بیماری	-	-	-
۱۱	مقولات اصلی	-	زنان خانه‌دار، خانواده	-	-
	مجموع	فشار روحی و ناامیدی	تنش در فضای خانه، تعارضات زناشویی، درگیری با آموزش کودکان، ترس از دست دادن یکی از اعضای خانواده، بازتنظیم امور منزل	بازتنظیم روابط همسایگی و بهره‌گیری از فضای مجازی	-
۱۲	کلیدواژه‌ها	سلامت روحی و جسمی	-	زنان خانه‌دار، سبک زندگی، اوقات فراغت	-
	مقولات اصلی	خودکنترلی فزاینده	ارتقاء کیفیت زندگی خانواده	مراقبت‌های بهداشتی شدید، الکترونیکی شدن گذران اوقات فراغت، هراس اجتماعی مجازی	-

جدول ۳-۲: مسائل مطرح شده در کلیدواژه‌ها و مقوله‌های اصلی استخراج شده در پژوهش‌های کیفی، به تفکیک نوع مسئله

ردیف	کلیدواژه و متغیر اصلی	آسیب‌های روانی	آسیب‌های اجتماعی خانوادگی	سایر آسیب‌های اجتماعی	آسیب‌های اقتصادی
۱۳	کلیدواژه‌ها	سلامت روان، افسردگی، خشونت خانگی	-	خشونت خانگی، آموزش آنلاین	-
	مقولات اصلی	استرس، اضطراب، افسردگی، سوگ حل نشده، اختلال استرس پس از سانحه و خشونت خانگی، مشکلات رفتاری، خلقی و روانی کودکان	مراقبت از فرد بیمار در خانواده، تعاملات زناشویی	-	بیکاری، کاهش و ازدست دادن درآمد، افزایش نسبت خانواده‌هایی با عدم امنیت غذایی متوسط یا شدید
۱۴	کلیدواژه‌ها		تعارضات خانوادگی	محاکم قضایی، روابط حقوقی	-
	مقولات اصلی	خودمراقبتی	تعاملات زناشویی	فرهنگ گفتگو	-
جمع	کلیدواژه‌ها	۵	۴	۱۱	۱
	مقولات اصلی	۸	۱۰	۹	۵
	مجموع	۱۰	۱۱	۱۳	۶

همان طور که در جداول ۱ و ۲ مشاهده می‌شود پژوهش‌هایی که موضوعات مربوط به سلامت روان را مدنظر قرار داده‌اند، سهم بزرگی در نمونه دارند. ولی بیشترین سهم به مطالعه مسائلی مربوط است که در حوزه آسیب‌های اجتماعی جای می‌گیرند. در مرتبه بعدی آسیب‌های اجتماعی که به طور خاص مربوط به حوزه خانواده بوده قرار گرفته است که این مقالات سهم بزرگی را به خود اختصاص داده‌اند. نکته دیگر این که همان طور که مشاهده می‌شود اکثر آسیب‌های اجتماعی قید شده در ستون‌های دوم و سوم (آسیب‌های اجتماعی خانوادگی، سایر آسیب‌های اجتماعی) هر دو جدول شماره ۱ و ۲، به مشکلات ارتباطی و رفتاری، یا کنش‌های افراد در مقابل اینترنت و فضای مجازی یا مسائل حوزه‌ی پیشگیری از بیماری و ... اختصاص داشته‌اند که با توجه سهم بالای ستون اول (آسیب‌های روانی)، مجموعاً می‌توان نتیجه‌گیری کرد پرداختن به مسائل سطح خرد در برابر مسائل سطح میانه و کلان سهم بالایی داشته است. همچنین، مسائل اقتصادی کمترین سهم را داشته‌اند و با توجه به هر دو جدول شماره ۱ و ۲ می‌توان گفت در نمونه‌ی حاضر، توجه چندان به اهمیت مسائل اقتصادی صورت نگرفته است. نوع تأثیر منفی یا مثبت متغیرها بر یکدیگر نیز در بخش نتیجه‌شناختی مورد بررسی قرار گرفت. اغلب مقالات بررسی شده در این پژوهش در این زمینه که قرنطینه‌ی کرونا منجر به افزایش آسیب‌های روانی، اجتماعی و اقتصادی در خانواده ایرانی شده هم‌داستان بودند. از طرف دیگر، این پدیده تغییراتی نیز در روابط اجتماعی افراد ایجاد کرده که هم مثبت و هم منفی بوده است. در این

میان نقش فضای مجازی گاهی مثبت و گاهی منفی قلمداد شده، و در برخی از مقالات نیز هر دو اثر مثبت و منفی فضای مجازی بر وضعیت خانواده‌ها در دوران کرونا مورد توجه قرار گرفته بود.

جدول ۳: بررسی نوع اثرات و نتایج ارائه شده

ردیف	عنوان مقاله	اثرات و نتایج	
		اثرات مثبت	اثرات منفی
۱	نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری هراس اجتماعی و تغییر سبک زندگی ناشی از ویروس کرونا	-	منفی
۲	بحران کرونا پارادایمی در برابر چالش‌های شکاف دیجیتال در زندگی شهری	مثبت	منفی
۳	تأثیر کرونا و ویروس کووید-۱۹ بر روابط اجتماعی خانواده	-	منفی
۴	دختران در دوران ضایعه‌ی فرهنگی همه‌گیری ویروس کرونا و برآمدن روان‌شناسی عامه‌پسند برخط	-	منفی
۵	نقش میانجی استرس کرونا در رابطه بین اعتیاد به اینترنت با تعارضات و خشونت زناشویی و خانوادگی	-	منفی
۶	کرونا: بازگشت به خانه و برآمدن الگوی نوظهور زنان خانه‌دار مجازی	مثبت	-
۷	آثار پاندمی کوید-۱۹ بر ساختار عاطفی در آیین‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی ایرانی	مثبت	-
۸	فضای مجازی و دگردیسی تعاملات اعضای خانواده در پاندمی کرونا	-	-
۹	فرهنگ دیجیتال و مطالعات بصری: نوستالژی و خیالبافی در رخداد شیوع ویروس کرونا در ایران	-	منفی
۱۰	پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه‌ی ایران	-	منفی
۱۱	خانواده و کرونا در کشاکش گفتمان‌ها (مطالعه‌ی شیوه‌های بازنمایی در فضای اینترنت)	مثبت	-
۱۲	نقش شبکه‌های اجتماعی در تغییرات سبک زندگی خانواده ناشی از بحران کرونا	مثبت	-
۱۳	شناسایی پدیدارگرایانه تعاملات زناشویی و فضای مجازی در دوره‌ی کرونا	مثبت	منفی
۱۴	مطالعه تغییرات سبک زندگی خانواده‌ها در دوران کرونا با رویکرد کیفی	-	-
۱۵	مقایسه آسیب‌پذیری روانی در زنان با و بدون رفتارهای انطباقی در برابر کووید-۱۹	-	منفی
۱۶	تجربه‌ی زیسته‌ی زنان خانه‌دار از دگرگونی روابط خانگی در دوران شیوع ویروس کرونا	-	منفی
۱۷	تجربه‌ی گذران فراغت زنان خانه‌دار در بحران کرونا	مثبت	منفی
۱۸	راهکارهای عملی ارتقاء سلامت روان افراد خانواده در دوران اپیدمی کرونا	مثبت	-
۱۹	چگونگی تأثیر بحران کرونا در بروز طلاق و از دست دادن شغل در خانواده‌ها	-	منفی
جمع		۸	۱۲
	هم مثبت هم منفی: ۳	نه مثبت نه منفی: ۲	

بخشی از پژوهش‌ها اثرات فضای مجازی در دوران قرنطینه را بر وضعیت خانواده‌ها مورد مطالعه قرار داده بودند و برخی دیگر از مقالات اثرات قرنطینه‌ی کرونا بر وضعیت خانواده‌ی ایرانی را در آیین‌ی فضای مجازی مورد مطالعه قرار داده بودند. بیشتر این مقالات بر آسیب‌های روانی و اجتماعی متمرکز بودند. از طرف دیگر، بخشی از پژوهش‌ها به اثرات متقابل آسیب‌های اجتماعی و روانی پرداخته بودند. اما نکته‌ی قابل توجه این است که اثرات قرنطینه بر آسیب‌های اقتصادی فقط در ۵ مورد بررسی شده بود و اثرات متقابل آسیب‌های اقتصادی با سایر آسیب‌ها مورد توجه قرار نگرفته است. جدول شماره‌ی ۳ نشان می‌دهد به طور کلی کدام یک از مقالات در بخش نتیجه‌گیری، به وجود اثرات مثبت فضای مجازی و یا قرنطینه‌ی کرونا بر آسیب‌های اجتماعی، و کدام یک به وجود اثرات منفی قائل بوده‌اند. همان طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود ۸ مقاله این اثرات را مثبت و ۱۲ مقاله منفی ارزیابی کرده و ۳ مقاله هم ابعاد منفی و هم ابعاد مثبت این تأثیرات را مشاهده کرده بودند. هرچند ۲ مورد از مقالات در نتیجه‌گیری‌های خود بدون ارزیابی مثبت یا منفی از این اثرگذاری‌ها به توصیف آن پرداخته و وضعیت جدید را مورد مطالعه قرار داده بودند.

۴. نتیجه‌گیری تحقیق

اغلب مقالات بررسی‌شده در این پژوهش در این زمینه که کرونا منجر به افزایش آسیب‌های روانی، اجتماعی و اقتصادی در خانواده‌ی ایرانی شده هم داستان بودند. از طرف دیگر، این پدیده تغییراتی نیز در روابط اجتماعی افراد ایجاد کرده که هم مثبت و هم منفی بوده است. بخشی از این پژوهش‌ها به اثرات متقابل آسیب‌های اجتماعی و روانی پرداخته بودند، اما اثرات متقابل آسیب‌های اقتصادی با سایر آسیب‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته بود. بیشترین مقالات آسیب‌های اجتماعی، از قبیل تغییر سبک زندگی و کاهش روابط اجتماعی را مورد توجه قرار داده‌اند. در حوزه‌ی خانواده آسیب‌های مربوط به تغییر ارتباطات، تعاملات و تعارضات خانوادگی و تغییر نقش زنان در خانواده مورد بررسی قرار گرفته است که در این بین تعاملات و تعارضات زناشویی بیشترین سهم را داشتند. تغییر سبک زندگی زنان و تغییر نقش آنها بار مسئولیت زنان را افزایش داده که می‌تواند زمینه‌ساز بروز و افزایش فشارهای روانی گردد.

۵. پیشنهادهای تحقیق

با توجه به یافته‌های این پژوهش پیشنهاد می‌گردد برای کاهش تعارضات خانوادگی زمان استفاده از فضای مجازی محدود گردد و با تعیین برنامه‌های مناسب برای اوقات فراغت به دور از فضای مجازی تعامل افراد خانواده با یکدیگر افزایش پیدا کند تا با گذراندن اوقات فراغت بیشتر با هم کمبود عاطفی بین اعضای خانواده از بین برود و فرزندان یا والدین به فضای مجازی برای برطرف کردن نیازهای خود روی نیاورند. افراد آموزش‌های لازم برای آگاهی از مزایا و معایب استفاده از فضای مجازی را کسب کنند. والدین نظارت کافی بر استفاده‌ی فرزندان از فضای مجازی داشته باشند. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و توجه والدین به رفتار فرزندان بسیار مهم است و برای جلوگیری از ازهم‌پاشیدگی خانواده‌ها، والدین باید تا حدودی به تکنولوژی‌های روز دنیا مسلط باشند و آگاه باشند که تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در طرز فکر آنهاست. پیشنهاد می‌شود زمینه‌های آموزشی سواد رسانه‌ای برای کودکان و نوجوانان و والدین آن‌ها از طریق رسانه‌های جمعی مانند رادیو و تلویزیون، آموزش در

مدارس و سایر نهادهای فرهنگی ایجاد شود. با توجه به یافته‌های به دست آمده در دوران کرونا، فشارروانی و خانوادگی بر زنان بیشتر شده است که پیشنهاد می‌شود با تقسیم کار خانگی و همیاری اعضای خانواده در همه‌ی امور از بار مسئولیت زنان کاسته شود.

منابع

- اسکندریان، غلامرضا (۱۳۹۹). ارزیابی پیامدهای ویروس کرونا بر سبک زندگی، با تأکید بر الگوی مصرف فرهنگی، فصلنامه‌ی علمی تخصصی *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، شماره ۲، ویژه‌نامه‌ی پیامدهای شیوع ویروس کرونا-کویید ۱۹.
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۹). پیامدهای اجتماعی شیوع ویروس کرونا در جامعه‌ی ایران، فصلنامه‌ی علمی تخصصی *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، شماره ۲، ویژه‌نامه‌ی پیامدهای شیوع ویروس کرونا-کویید ۱۹.
- بابایی فرد؛ اسداله؛ محسن نیازی؛ سمیه میری (۱۴۰۰). *جامعه‌شناسی ازدواج و خانواده*، تهران، انتشارات چاپخش.
- بادامچی، محمد حسین؛ فاطمه البرزی (۱۳۹۹). کرونا: بازگشت به خانه و برآمدن الگوی نوظهور زنان خانه‌دار مجازی، *فصلنامه‌ی مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، سال ۱۲، شماره ۳.
- باینگانی؛ بهمن (۱۳۹۹)، *خانواده و کرونا در کشاکش گفتمان‌ها (مطالعه‌ی شیوه‌های بازنمایی در فضای اینترنت)*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.
- برناردز، جان (۱۳۸۴). *درآمدی به مطالعات خانواده*، ترجمه‌ی حسین قاضیان، تهران، نشر نی.
- تقی زاده؛ محمد؛ مهدیه خان‌پور (۱۳۹۹). *تجربه‌ی گذران فراغت زنان خانه‌دار در بحران کرونا*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.
- جهانی، جمیله؛ عباسعلی رضایی؛ صادق جهانگیری (۱۳۹۹). *بحران کرونا پارادایمی در برابر چالش‌های شکاف دیجیتال در زندگی شهری*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.
- جوادی، علی محمد؛ مراد برادران (۱۳۹۹). *تأثیر کرونا ویروس (کویید ۱۹) بر روابط اجتماعی خانواده*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.
- جواهرچیان، ندا (۱۳۹۹). *نقش شبکه‌های اجتماعی در تغییرات سبک زندگی خانواده ناشی از بحران کرونا*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.
- خانی فر؛ حسین؛ مؤده پورحسینی (۱۳۹۱). *مهارت‌های زندگی*، تهران، نشر هاجر.
- ذکایی، محمد سعید؛ سیمین ویسی (۱۴۰۰)، آثار پاندمی کویید-۱۹ بر ساختار عاطفی در آیین‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی ایرانی، *فصلنامه‌ی مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، دوره ۱۳، شماره ۲.
- ذکایی، محمد سعید؛ محمد حسین حسینی (۱۳۹۶). *شبکه‌های اجتماعی مجازی و سبک زندگی جوانان: فراتحلیل پژوهش‌های پیشین*، فصلنامه‌ی *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، سال ششم، شماره ۲۲.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۹). *نظریه‌ی جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
- ساروخانی، باقر؛ زهرا فریبرز؛ زهرا حضرتی صومعه (۱۳۹۸). *بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌ی اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی و طلاق عاطفی در خانواده‌های تهرانی*، نشریه‌ی علمی، *فرهنگی، تربیتی زنان و خانواده*، سال پانزدهم، شماره ۵۱.
- سلطانی بهرام؛ سعید؛ داود قاسم زاده (۱۳۹۹)، *مطالعه‌ی تغییرات سبک زندگی خانواده‌ها در دوران کرونا با رویکرد کیفی*، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.

سلیمی، هادی؛ کبری حاجی علی زاده؛ مجتبی عامری؛ پریسا به دوست (۱۴۰۰). نقش میانجی استرس کرونا در رابطه‌ی بین اعتیاد به اینترنت با تعارضات و خشونت زناشویی و خانوادگی، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، سال ۱۲، شماره‌ی ۴۵.

سهراب زاده؛ مهران؛ عطیه رضایی فرح آباد؛ محدثه رضایی فرح آباد (۱۳۹۹)، شناسایی پدیدارگرایی‌های تعاملات زناشویی و فضای مجازی در دوره‌ی کرونا، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا. شریفی پور چوکامی، زینب؛ عارفه حمیده مقدم؛ عباس ابوالقاسمی (۱۳۹۹) مقایسه‌ی آسیب‌پذیری روانی در زنان با و بدون رفتارهای انطباقی در برابر کووید ۱۹، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا. شمس زاده، پروین؛ آزاده شیرازی نژاد (۱۳۸۸). نقش فناوری اطلاعات بر کیفیت زندگی خانواده، فصلنامه‌ی دانشگاه جهاد، سال دهم، شماره‌ی ۱۰.

طاهری کیا، حامد (۱۳۹۹). فرهنگ دیجیتال و مطالعات بصری: نوستالژی و خیالبافی در رخداد شیوع ویروس کرونا در ایران، فصلنامه‌ی مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، سال ۱۲، شماره‌ی ۵۱.

عطایی، پری (۱۳۹۴). تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر فضای مجازی بر ارتباطات افراد در خانواده‌ها: مورد مطالعه شهر اصفهان، کنفرانس بین‌المللی علوم رفتاری و مطالعات اجتماعی.

علی کرمی، کریم (۱۳۹۹). تجربه‌ی زیسته‌ی زنان خانه‌دار از دگرگونی روابط خانگی در دوران شیوع ویروس کرونا، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.

علیخواه، فردین؛ سمانه کوهستانی؛ طاهره واقعه دشتی (۱۳۹۶). نقش شبکه‌های اجتماعی موبایل در زندگی زنان: مطالعه‌ی موردی شهر رشت، فصلنامه‌ی زن در فرهنگ و هنر، دوره‌ی ۹، شماره ۴.

کوزر؛ لوییس (۱۳۸۶). زندگی و اندیشه‌ی بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.

گنجی؛ محمد؛ محسن نیازی؛ علیرضا ملک‌پور شهرکی (۱۳۹۴). بررسی تأثیر اعتیاد به فناوری نوین ارتباطی (اینترنت و ماهواره) بر ازم‌گسیختگی خانوادگی در شهرکرد، فصلنامه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره‌ی چهارم، شماره‌ی ۱.

مرادی، علی؛ نجات محمدی فر (۱۳۹۹). نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری هراس اجتماعی و تغییر سبک زندگی ناشی از ویروس کرونا (مطالعه‌ی موردی شهر کرمانشاه)، نشریه‌ی علمی انتظام اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۲.

مستخدمین حسینی، حمید؛ پروین سوادیان؛ حبیب اله کریمیان (۱۳۹۸). فضای مجازی و دگردیسی تعاملات اعضای خانواده در پاندمی کرونا (مطالعه‌ی موردی شهرستان سمنان)، پژوهشنامه‌ی مددکاری اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۱.

مشرف قهفرخی؛ شمیلا؛ مریم اله دادیان (۱۳۹۹). راهکارهای عملی ارتقاء سلامت روان افراد خانواده در دوران اپیدمی کرونا، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.

معظمی گودرزی، محبوبه؛ داوود دعاگویان (۱۳۹۶). بررسی تأثیر فضای مجازی بر سبک زندگی زنان ۴۰-۱۸ سال منطقه‌ی ۲ و ۵ شهر تهران (۱۳۹۴-۱۳۹۵)، مجله‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی ایران، سال دهم، شماره‌ی ۱.

ملکی فر؛ محبوبه (۱۳۹۹). چگونگی تأثیر بحران کرونا در بروز طلاق و از دست دادن شغل در خانواده‌ها، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.

موسوی، سید کمال الدین؛ سمانه سادات جوادی (۱۳۹۶). بررسی نقش استفاده از اینترنت در میزان بروز عادات و خصلت‌های منفی فرهنگی؛ مطالعه‌ی موردی شهر کاشان، فصلنامه‌ی مطالعات رسانه‌های نوین، سال چهارم، شماره‌ی ۱۲.

میرزایی، حسین؛ علی خان محمدی؛ زهرا خدابنده (۱۳۹۹). دختران در کوران ضایعه‌ی فرهنگی همه‌گیری ویروس کرونا و برآمدن روان‌شناسی عامه‌پسند برخط، همایش ملی خانواده و زنان در دوران کرونا.

Borenstein, Michael; Julian P. T. Higgins; HannahR. Rothstein (۲۰۰۹). *Introduction to Meta-Analysis*, U. K, John Wiley and Sons, Ltd., Publication.

Shankar Sahoo, Jyoti; Biswagit, Das (۲۰۱۲). Social networking sites-A critical analysis of its impact on personal and social life, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. ۲, No. ۱۴.